

Новица ВЕЛЈАНОВСКИ

ДЕЈНОСТА НА ПРЕЗИДИУМОТ И НЕГОВИТЕ ПОВЕРЕНСТВА ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ПРВОТО И ВТОРОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ

Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) што се одржа на 2 август 1944 година во манастирот св. Прохор Пчињски, претставуваше чин со кој и формално се прогласи создавањето на новата македонска држава, прва македонска држава (по Самоиловата) во историјата на македонскиот народ. Со донесените решенија на оваа заседание, македонскиот народ ги оствари резултатите на својата долгогодишна борба реализирајќи ја исконската желба за создавање на своја држава.

Второто заседание на АСНОМ што се одржа неколку месеци подоцна (28—30. XII 1944), претставуваше продолжување на континуитетот на борбата на македонскиот народ за изградување на сопствената држава. Во контекстот на изградувањето на македонската државност и на револуционерните органи на народната власт, Првото и Второто заседание на АСНОМ се мошне тесно поврзани. Имено, Второто заседание се одржа во слободна Македонија, но само кратко време по извојувањето на слободата. Во поголемиот дел на Југославија сè уште се водea тешки борби за конечното ослободување, во кои учествуваа и македонски борци, поради што може да се рече дека и ова заседание се одржа во воени и исклучително тешки услови.

Поради огромното историско значење, во изминативе четириесет години АСНОМ, а особено неговото Прво заседание, беше во фокусот на интересирањето на повеќе општествени науки. Објавени се повеќе студии, статии, прилози, извори и друго. Но, АСНОМ побудува трајно љубопитство и интересот за неговото дорасветлување од повеќе научни аспекти продолжува со несмален интензитет.

Сепак дејноста на Президиумот на АСНОМ, особено онаа меѓу двете негови заседанија не е доволно проучена¹⁾. Тоа беше една од причините во овој прилог да се осврнеме на ова прашање, без поголеми претензии за давање на целосен одговор, бидејќи за тоа може да се напише и многу повеќе.

Со цел да се стекне целосна претстава за карактерот и дејноста на Президиумот на АСНОМ чувствуваме за потребно да се осврнеме на неколку позначајни моменти поврзани со организирањето и дејноста на АСНОМ пред да се формира неговиот Президиум.

Реализирањето на одлуката од Преспанскиот состанок на ЦК на КПМ (2 август 1943 год.)²⁾ за организирање повисоки органи на народната власт, пред политичкото и военото раководство на Народноослободителната борба поставуваше нови задачи. Во врска со тоа се формира Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ³⁾, во првата половина на ноември 1943 година, кој ги презеде функциите за организирање и свикување на Првото заседание на АСНОМ. Во април 1944 година со зголемувањето на задачите се зголеми и неговиот број од 9 на 22 члена⁴⁾.

Работејќи најнепосредно на подготовките за свикување на Првото заседание на АСНОМ, Иницијативниот одбор презеде повеќе активности кои му даваа својство на највисок орган на народната власт и на НОФ во Македонија⁵⁾.

По обемните и содржинските подготовки, на 2 август 1944 година се свика Првото заседание на АСНОМ. Од бројните акции ставови и решенија на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ во текот на обемните подготовки за неговото свикување и конституирање, произлегува дека тој беше политички репрезентант и највисок раководен орган и координатор на народната власт. Во такво својство ги поднесе документите на Првото заседание на АСНОМ, кои во себе содржеа и политичка оценка за изминатиот пат на борбата на македонскиот народ.

1) За дејноста на Президиумот на АСНОМ е пишувано во рамките на повеќе научни трудови кои го обработуваат АСНОМ. Одделна статија на ова тема има објавено Евгени Димитров, Дејноста на Президиумот на АСНОМ и неговите поверенства во времето на неговото привремено седиште во селото Горно Врановци, „Велес и Велешко во НОВ 1943—1945“, Титов Велес 1977, 181—199, и целокупната негова дејност не е обработена.

2) Во историографијата е познато и како Преспанско советување.

3) По однос на датумот на формирањето на Иницијативниот одбор има повеќе мислења. Меѓутоа, неспорен е фактот дека тој е формиран пред свикувањето на Второто заседание на АВНОЈ.

4) Зборник на документи „АСНОМ“, ИНИ, Скопје 1964, с. 112.

5) Д-р Александар Христов, Создавањето на македонската држава, „Мисла“, Скопје 1971, 328.

6) Зборник АСНОМ, с. 205—207.

Така извештајот на Иницијативниот одбор не беше само обичен известителен документ туку еден вид политичко експозе⁶⁾. Рефератот „Борбата против окупаторот“⁷⁾ го содржи не само изминатиот пат во неа туку и политичката определба на иднината низ една реална визија за заедништво со југословенските народи и народности.

Создавајќи се постепено и во рамките на еден општествено-политички процес, со Првото заседание на АСНОМ, практично се заокружи и уште повеќе се зацврсти системот на народната власт. Поради тоа, на овој исклучително важен проблем на револуционерното движење му е посветен вториот реферат „Народно-демократската власт во Македонија“⁸⁾. Поднесувањето на истиот беше логичен редослед и концепциско надоврзување на она што го означуваше суштинскиот карактер на заседанието.

Бидејќи од Првото заседание на АСНОМ се очекуваше доследно верифицирање на одлуките на Второто заседание на АВНОЈ, експозето за народно-демократската власт⁹⁾ на видно место оценува дека е избран единствениот правилен и можен пат на борбата на македонскиот народ за создавање на своја држава — патот кон обединување со другите народи на Југославија. Тоа е објаснето со богатото историско искуство, кое покажа дека на малите народи им е нужно обединување и здружување, што во конкретниот случај е изразено во лицето на АВНОЈ, со чии решенија на македонскиот народ му е признато правото на рамноправност и самоопределување. И затоа, Второто заседание на АВНОЈ во експозето не се гледа изолирано туку во контекстот на општите резултати од борбата на македонскиот народ. Не случајно, неговите резултати се оценети како „суштински резултати“ на дотогашната борба на сите југословенски народи, особено на македонскиот народ, кој имаше многу причини да биде задоволен од на што го постигна.

И двете експозеа претставуваа пресек на постигнатите резултати во борбата и во организирањето на народната власт но, истовремено и своевидна платформа за наредните задачи во борбата. Од утврдената политичка основа во нив произлегоа и документите што ги усвои Првото заседание на АСНОМ.

Првото заседание на АСНОМ донесе вкупно девет документи кои не се подеднакво значајни за изградување на македонската држава. Во оваа смисла посебно значење имаат Решението за одобрување на сите одлуки донесени од Главниот штаб и од Иницијативниот одбор за свикнување на АСНОМ и

7) Исто, с. 208—222.

8) Исто, с. 223—233.

9) Исто.

Решението за прогласување на АСНОМ за врховно, законодавно и извршно претставничко тело и највисок орган на државната власт на Демократската Македонија¹⁰⁾. Во логиката на нештата беше највисокиот орган на народната и државната власт да ги санкционира документите што му претходеа. АСНОМ беше природен произлез од она што го направија овие тела за успешно спроведување на политичката платформа на Партијата и за неговото организирање. На тој начин успешно се воспостави и континуитетот во процесот на создавањето на македонската држава.

Вториот документ ја означил втората етапа во конституирањето на македонската држава бидејќи со него се конституираа и највисоките органи во новата држава на македонскиот народ. Сите групи документи се значајни за оние прашања што се предмет на нивното уредување.

Во согласност со своето место и историска улога, Првото заседание на АСНОМ упати два значајни прогласа до македонскиот народ. Едниот од нив, познат како Манифест на Првото заседание на АСНОМ¹¹⁾, всушност е политичко-декларативен документ со кој се прокламираат слободарските идеи на македонскиот народ. Со него народот се повикуваше на ангажирања за конечно извојување на слободата. Вториот проглас¹²⁾, што е издаден непосредно по одржувањето на Првото заседание на АСНОМ, им е посветен на законодавните акти кои ја сочинуваа основата во изградувањето на македонската федерална држава. Во него се наброени државноправните акти, на македонската федерална држава. Во него се наброени државноправните акти, на македонската „магна карт“, плод на неговата тригодишна борба.

Прогласувањето на Првото заседание на АСНОМ беше потенцирано и од ЦК на КПМ¹³⁾. Тоа значеше дека Партијата, како непосреден креатор на основните принципи во создавањето на македонската држава и изградувањето на системот на народната власт, беше непосредно заинтересирана, резултатите од Првото заседание на АСНОМ да бидат правилно разбрани и доследно реализирани во натамошниот тек на борбата. Овој проглас, кој по својата содржина битно не се разликува од претходните два, имаше за цел да ја потсили општата одговорност и настојувањата во реализацијата на АСНОМ-ските документи.

¹⁰⁾ Исто, с. 235.

¹¹⁾ Исто, 259—270.

¹²⁾ Исто, с. 273—278.

¹³⁾ Извори за ослободителната војна и револуцијата во Македонија 1941—1945, ИНИ, Скопје 1970, с. 357—366.

Значењето на АСНОМ-ските документи беше подвлечено и во печатот. Беа објавени повеќе статии. Во една од нив, меѓу другото, се истакнува: „Тоа се документи, одлуки кои ги исполнуваат градите на секој Македонец и на пријателите на македонскиот народ...“¹⁴⁾.

Со решението на АСНОМ¹⁵⁾, Президиумот на АСНОМ беше овластен во времето меѓу двете заседанија да ја врши законодавната функција, како и функцијата на владата до нејзино образување. Бидејќи АСНОМ на своето прво заседание не вршеше некоја позначајна законодавна функција, акти со законодавен карактер за организацијата на власта, за уредување на стопанското живеење и активност, како и уредувањето на општествените дејности, донесување Президиумот на АСНОМ, односно неговите поверенства. Президиумот, всушност беше единствениот носител на законодавната и извршната власт во периодот меѓу двете заседанија. Поради тоа, дејноста на Президиумот беше мошне обемна и разновидна. Така Президиумот, покрај плодотворната политичка активност, заедно со поверенството работеше на организирањето на новата народна власт и за организирањето на стопанскиот живот.

Президиумот на АСНОМ во периодот меѓу двете заседанија на АСНОМ одржа 15 седници. По неговиот избор на Првото заседание на АСНОМ, првите три седници ги одржа на подрачјето на Козјак Планина¹⁶⁾. Со новото преместување во централниот дел на Вардарска Македонија, се создадоа услови за поинтензивна работа. То селото Горно Врановци, Велешко се одвиваше мошне жива и интензивна воено-политичка и раководна активност¹⁷⁾. Во времето на привремениот престој во Прилеп¹⁸⁾, Президиумот одржа само една седница, додека преостанатите пет седници ги одржа во слободниот град Скопје¹⁹⁾.

Президиумот на АСНОМ уште на првата седница²⁰⁾ оцени дека за поуспешен развој на Народноослободителната борба е нужно повикување на некои лица кои од една или друга причина сè уште не стапиле во редовите на борбата²¹⁾. Внимателно ја следеше внатрешната и меѓународната положба на Македо-

¹⁴⁾ Зборник АСНОМ, с. 297.

¹⁵⁾ Исто, с. 235—238.

¹⁶⁾ Првата и втората седница на Президиумот се одржани во селото Рамно, Кумановско, на 6 и 14 август 1944, а третата во манастирот „Прохор Пчињски“ од 2 до 5 септември 1944. Зб. АСНОМ, с. 327, 340 и 351.

¹⁷⁾ Овде ги одржа шесте наредни седници. В. зб. АСНОМ, с. 381, 394, 399, 446, 452, 467.

¹⁸⁾ Десеттата седница. Зб. АСНОМ, с. 476.

¹⁹⁾ Наредните седници, односно од еданајста до петнаеста, до дваесет и првата. Зб. АСНОМ, с. 481, 494, 503, 512, 521.

²⁰⁾ Одржана на 6 август 1944 година.

²¹⁾ Зб. АСНОМ, с. 329.

нија и по тие прашања водеше опширна дискусија²²⁾. Создавањето на НР Македонија како држава во Југословенската федерација доби меѓународни димензии и предизвика извесни реакции од меѓународен карактер. Затоа Президиумот го задолжи својот секретаријат да ги следи политичките реакции што се однесуваа на овој историски настан.

Значајно политичко прашање во тоа време претставуваше и односот на македонската емиграција спрема Народноослободителната борба и создавањето на македонската држава. Тој ги разгледа и одобри извештаите на Лазар Колишевски и Светозар Вукмановиќ — Темпо за одржаните состаноци со претставниците на македонската емиграција и им даде целосна поддршка.

Президиумот на АСНОМ во одделни свои активности настапуваше заедно со други органи. Таков беше случајот со прогласот што, заедно со Главниот штаб на НОВ, го упатија по повод капитулацијата на фашистичка Бугарија. Прогласот беше разгледан и од Президиумот и целосно беше прифатен²³⁾. Во него македонскиот народ се повикуваше да ги оствари илинденските одлуки и од нив, во младата македонска држава, да направи материјална сила и цврста народно-демократска власт. Во него особено се нагласуваше дека со тешките борби на народноослободителната војска на Македонија се избркани бугарските фашистички окупатори и дека е ослободен голем дел од татковината, каде што е воспоставена „македонска народно-демократска-суверена власт на слободна Македонија...“²⁴⁾ Очигледно дека овој заеднички политичко-декларативен документ на главниот штаб и Президиумот на АСНОМ е детално анализиран од Президиумот и приспособен за актуелните потреби на Ослободителното движење, пред сè за поголемо мобилизирање на народот за стапување во борбата и за неговото политичко ангажирање во создавањето органи на народната власт.

Сличен проглас Президиумот на АСНОМ и Главниот штаб упатија и по повод ослободувањето на Белград²⁵⁾, каде што исто така македонскиот народ се повикува да го јакне ослободителниот фронт до конечното ослободување.

Од политичката активност на Президиумот би ја одбележале уште активната во врска со подготовките за свикување на Второто заседание на АСНОМ, за што е утврден и дневниот ред, како и темите на рефератите за поважните точки²⁶⁾.

22) Исто, с. 381—382.

23) Исто, с. 394.

24) Исто, с. 378.

25) Исто, с. 464—466.

26) Исто, с. 512.

Едно од најчесто разгледуваните прашања на Президиумот на АСНОМ е прашањето за организирањето на народната власт воопшто, а посебно на народноослободителните одбори како основни органи. Какво значење Президиумот му придаваше на сопственото организирање се гледа од податокот што тој уште на својата прва седница организира осум ресорски поверенства и именува повереници кои беа задолжени со тие ресори²⁷⁾. За натамошното јакнење на овие органи, Президиумот вршеше организационо и кадровско оспособување, а при покажана потреба им даваше и конкретни насоки за успешно извршување на задачите. Ги утврдуваше односите меѓу одделните поверенства, нивните права и обврски, начинот на донесувањето на одлуките, постигнувањето согласност по одделните прашања и сл. Така, Президиумот ја утврди организационата поставеност на соодветните поверенства, а перманентно ја претресуваше нивната работа и преземаше мерки за нејзиното унапредување²⁸⁾.

На својата прва седница од 6 август 1944 година²⁹⁾, Президиумот на АСНОМ ја изврши првата административно-територијална поделба. Македонија беше поделена на четири области: Битолска, Скопска, Штипска и Кичевско-Дебарска³⁰⁾, но обласни народно-ослободителни одбори како политичко-територијални единици не беа веднаш формирани. Таа поделба беше коригирана со решение на Президиумот од 1 октомври 1944 година со тоа што беше укината Кичевско-Дебарската област, а останаа само трите области³¹⁾. Веднаш потоа се пристапи кон подготовки за организирање и функционирање на обласните народноослободителни одбори во овие три области.

Поделбата на Македонија на обласни народноослободителни одбори и особено определувањето на овластените лица за организирање органите на народната власт во одделните области, беше значајно и за активирањето на самите обласни народноослободителни одбори, како и за збогатување на нивната ак-

27) На седницата од Президиумот на АСНОМ одржана на 6.VIII 1944 во селото Рамно Кумановско, беа именувани следниве поверенства: Поверенство за информации (повереник Панко Брашнаров), Поверенство за внатрешни работи (Киро Петрушев), Поверенство за просвета (Епаминонда Поп Андонов), Поверенство за народно стопанство и обнова (Лазар Соколов), Поверенство за финансии (Богоја Фотев), Поверенство за соопштенија и градежи (Страхил Гигов), Поверенство за социјална политика и народно здравје (Ацо Петровски) и Поверенство за судство (Петар Пирузе). Зб. АСНОМ, с. 328 и 331.

28) Зб. АСНОМ, с. 352—356, 494—497.

29) Исто така од 6.VIII. 1944 во Рамно, Кумановско. Зб. АСНОМ, с. 327—330.

30) Документи од создавањето и развитокот на НР Македонија (1944—1946), Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1949, с. 31.

31) Истото, с. 441.

тивност. Тие како повисоки органи на народната власт, ја следеа работата на пониските, прибираа информации и беа во непосреден контакт со Президиумот на АСНОМ, како и со неговите поверенства.

Поради тоа, извештаите што тие ги доставуваа до Президиумот на АСНОМ, односно до поверенствата се доста исцрпни и содржајни. Тоа беше резултат на самата нивна поставеност, како органи кои покриваа покомплексни административно-географски реони поделени натаму на помали политичко-територијални цели.

Значајно е да се забележи и фактот дека Президиумот се ангажира во организирање на обласните народноослободителни одбори во Македонија. Тие како организирани органи на народната власт делуваа од почетокот на ноември 1944 година, па до средината на јануари 1945 година, кога со решение на Президиумот се укинати и е извршена нова поделба на окрузи. Практично тие работеа околу 3 (три) месеци, но во период, кој сам по себе е исклучително значаен за конечната победа над окупаторот и за воспоставувањето на новите облици на народната власт.

За да ја насочи поцелосно работата на народноослободителните одбори, како и да се постигне нужната координираност во работата, покрај споменатите мерки, Президиумот сметаше дека е потребно на претставниците определени за организирање народна власт да им укаже на некои поважни прашања. Поради тоа на својата седница од 1 октомври ги донесе и првите упатства за организирање на народноослободителните одбори³²⁾.

Организирањето на стопанскиот живот и обновата на земјата, беше едно од најважните прашања што стоеше пред сите органи на народната власт, а особено пред АСНОМ и неговиот Президиум. Сепак, со оглед на неговиот карактер на политичко-извршен орган на народната власт, најзначајни беа мерките што ги презеде Президиумот на АСНОМ. Особено забележителна активност покажа Поверенството за народно стопанство и економска обнова на земјата при Президиумот на АСНОМ. По негова иницијатива во рамките на НО беа организирани оддели за народно стопанство и економска обнова што работеа на прашањето на обновата и изградбата на земјата.

Стопанската активност во себе содржеше повеќе гранки, за чиешто организирање беа нужни големи усилби. Така, со прашањето за исхраната на населението како и на војската, Президиумот на АСНОМ и неговото Поверенство за народно стопанство и народноослободителните одбори беа подолго вре-

³²⁾ 36. АСНОМ, с. 401—403 и 404—439.

ме ангажирани. Македонија и во нормални услови не беше во состојба да го прехрани своето население. Состојбата беше влошена поради лошата комуникациона мрежа, поради што не можеше правилно да биде распределена и така скудната резерва од храна. За надминување на постојните тешкотии, Президиумот на АСНОМ го задолжи Поверенството на народно стопанство и економска обнова да подготви план за преземање конкретни мерки и план за нивно реализирање, а особено за распоредување на стоките што беа затечени во ослободените градови по повлекувањето на Бугарската окупаторска власт³³). За начинот на постапување со затечените стоки Поверенството за народно стопанство изготви упатство³⁴), а народноослободителните одбори добија поблиски инструкции. Им беше препорачано да организираат фондови за исхрана кои би се ползувале во исклучителни случаи и со одобрение на Президиумот. За помош на семејствата на загинатите борци, воените инвалиди или мобилизираните лица кои не можеа да се прехранат, Президиумот определи сума од 30 милиони лева, а презеде и некои други мерки³⁵).

По однос на регулирањето на трговската размена, беше забрането размената на секаков вид стоки и услуги со окупираната територија, со исклучок на работниот добиток³⁶). Ова како и некои други прашања од областа на трговијата ги уреди Поверенството за народно стопанство, односно неговиот оддел за трговија. За посложените прашања од областа на трговијата, како што беше на пример враќањето на стоките од Бугарија, беше побарана и помошта од Националниот комитет за ослободувањето на Југославија³⁷).

Најсериозен проблем во обновувањето на индустријата беа суровините и погонскиот материјал. Поради тоа најпрво проработија индустриските погони со оние суровини кои можеа полесно да се обезбедат. Освен тоа вниманието беше свртено кон обезбедувањето на суровини и гориво за индустриските погони³⁸).

Во смисла на претходното, сериозно внимание му беше посветено на рударството. Освен одобрението за експлоатација на рудникот „Злетово Мајнс Лимитед“ во Пробиштип, Президиумот и Поверенството за народно стопанство и економска обнова на земјата презедоа редица мерки да се спречи уништу-

³³) Исто, с. 452—454.

³⁴) Истото.

³⁵) Архив на Македонија (понатаму АМ), Скопје, ф. АСНОМ, к. 2 АЕ-без нумерација.

³⁶) Зб. АСНОМ, с. 399—400 и 440.

³⁷) АМ, Скопје, АЕ-без нумерација.

³⁸) АМ, Скопје, ф. АСНОМ, К. 4, АЕ-без нумерација.

вањето на опремата во рударските објекти за да се продолжи натамошната експлоатација на рудното богатство³⁹⁾.

И во областа на земјоделството и шумарството беа преземени итни мерки, а особено за организирањето на есенската сеидба. Поверенството за народно стопанство и економска обнова НОО организира семенски фондови, а со нивната помош беше извршена и мобилизацијата на работниот добиток и земјоделскиот инвентар за успешно завршување на сеидбата. Речиси ниту еден позначаен документ не испушташе да го подвлече значението на есенската сеидба како неопходен услов за надминување на недостатоците од прехранбени производи.

За организирање на шумското производство уште на првите свои седници Президиумот на АСНОМ разгледа и усвои упатство, во кое го определи начинот на експлоатацијата на огревното и техничкото дрво, без оглед на сопственоста на шумите. Поверенството за народно стопанство и народноослободителните одбори, особено обласните, презедоа повеќе конкретни мерки за заштита на шумскиот фонд кој и така беше многу оштетен од неконтролираната експлоатација на окупаторот. Одделни мерки што се преземени во Македонија му се предлагани и на Националниот комитет за ослободување на Југославија. Тоа се позанимава и со прашањето за шумските пасишта, расадниците, пошумувањето на голините и слично.

Едно од почесто разгледуваните прашања на Президиумот на АСНОМ, односно од неговото Поверенство за финансии беше прашањето на финансиите. Освен монетарниот проблем и утврдувањето на привременото платежно средство, Поверенството на финансиите се занимаваше и со прашањето на даночната регулатива⁴⁰⁾. Решавањето на материјалната основа на народната власт во смисла на задоволувањето на финансиските потреби, Президиумот го вршеше преку разредувањето на данокот на населението чие конкретно спроведување во практиката го вршеа народноослободителните одбори. Во одредувањето на данокот Президиумот примени некои принципи на даночната прогресија со намера побогатите да дадат повеќе. Тоа беше направено со цел да се избегнат некои последици и импликации во работата на народноослободителните одбори. Тие беа овластени и да располагаат со собраните парични средства. Бидејќи прашањето за подолготрајно финансирање на Президиумот на АСНОМ и на другите негови органи и тела не беше решено, финансиски средства тешко се обезбедуваа. Со оглед на тоа што финансирањето не беше само проблем на Президиумот и на народноослободителните одбори, тие ги извршија и нужните подготов-

³⁹⁾ Истото.

⁴⁰⁾ Зб. АСНОМ, с. 381—382.

ки за распишување на народен заем⁴¹⁾. Беа донесени и поблиски напастија за привремено уредување на банкарскиот систем, како и напатствија за уредување на планскиот систем со што би се избегнало шаренилото во распределувањето на и така скудните финансиски средства со кои се располагаше.

И покрај обемната политичка дејност и дејноста за стопанското заживување на земјата, Президиумот на АСНОМ работеше и на организирањето на општествените дејности, иако не беше во состојба на овој план да му се посвети со поголема ангажираност. Затоа им обрна внимание само на најосновните прашања. Така од областа на уредувањето на внатрешните работи, Поверенството за внатрешни работи презеде мерки да се спречи раставирањето на некои несакани појави и тенденции што беа присутни непосредно пред ослободувањето на земјата⁴²⁾. За таа цел донесе неколку подетални напатствија за сузбивање на криминалот и за борба против други дејствија што го нарушуваа воспоставениот ред и мир во државата. Во оваа смисла ги пропиша задачите на народноослободителните одбори⁴³⁾.

Президиумот на АСНОМ, оцени дека за уредување на внатрешните работи, најнапред беше нужно да се изврши неопходната организација на Поверенството за внатрешни работи. Поради тоа, Поверенството веднаш по неговото основање, пристапи кон изготвување на план за сопствената организација, како и план за организацијата, должностите и распределбата на управната власт меѓу народноослободителните одбори во Македонија. Врз основа на тој план се пристапи кон конкретно организирање на самото поверенство и на управните служби при НОО, а на најодговорните пунктови во ресорот беа именувани истакнати и проверени учесници во борбата. Президиумот на АСНОМ, како и неговото ресорско поверенство, чувствуваа за потребно да се постигне извесна еднообразност и во организирањето на службите во внатрешноста на Македонија⁴⁴⁾. Поради тоа, во времето на привременото седиште во Горно Врановци до преминувањето во Скопје, организираа повеќе конференции со одговорните по управната власт. Такви стручни конференции за уредување на органите на внатрешните работи беа организирани во Прилеп, Битола и Велес (со обласниот и градските НОО), а подоцна и во Скопје, Свети Николе, Штип и Куманово⁴⁵⁾.

41) АМ, ф. АСНОМ, к. 2, АЕ-без нумерација.

42) АМ, ф. АСНОМ, к. 4, необработен документ.

43) Истото.

44) АМ, ф. АСНОМ (Поверенство за внатрешни работи), к. 4, необработен документ.

45) Истото.

Со оглед на состојбата пред конечното ослободување и непосредно по тоа, кога се јавуваа разновидни шпекуланти и контрареволуционерни сили, за зацврстувањето на народната власт беше нужно организирање на народната милиција, како наоружан дел од органите за внатрешни работи. Се пристапи кон тоа, така што народната милиција беше најнапред организирана при селските, општинските и градските НОО. Под непосредните инструкции на Поверенството за внатрешни работи, бројот на милиционерите го определуваа самите народноослободителни одбори во зависност од нивните потреби за обезбедување на основниот ред и поредок. Веќе во првите извештаи до Президиумот на АСНОМ се оценува дека во внатрешните работи се постигнуваат добри резултати, кои особено беа успешни во воспоставувањето на јавниот ред и мир и во откривањето на шпекулациите и „дрноберзијанството“⁴⁶⁾.

Во тесна врска со делувањето на секторот на внатрешните работи беше и делувањето на правосудството. Поверенството за судство при Президиумот на АСНОМ ги презеде најнеопходните мерки за почетокот на работата на првите народни судови во земјата. Бидејќи извесен период по ослободувањето со кривичниот прогон и пресудувањето за кривичните дела се занимаваше военото правосудство, Президиумот на АСНОМ, односно Поверенството за судство, работеше на тоа поблиску да ги упати народноослободителните одбори во правосудната дејност до почнувањето со работа на специјализираните судови. Во оваа смисла Поверенството побара мислење од народноослободителните одбори за тоа кои од законите за регулирање на одделни области од животот треба да припаднат во надлежност на федералното законодавство. Освен тоа и самиот Президиум на АСНОМ настојуваше некои прашања привремено да ги регулира со прописи. Така на пример, оценувајќи дека од наемните односи можат да произлезат некои односи што се блиски на капиталистичките, Президиумот ја задолжи комисијата да се позанимава со Проектот на законот за наемните односи, во кој главно се разгледуваат и регулираат наемните односи во станбената област. Комисијата за законодавна дејност при Президиумот на АСНОМ мошне образложено ги разгледуваше и социјално-политичките и правните мотиви на овој Проект, од што произлегуваше и потребата од неговото донесување⁴⁷⁾.

Работејќи на сопственото организирање, до крајот на 1944 година, Поверенството за судство при Президиумот на АСНОМ, успеа целосно да се организира и кадровски да се екипира. Во тоа својство на Президиумот на АСНОМ му предложи и неколку законопроекти меѓу кои: Законопроектот за устројството на

⁴⁶⁾ Истото.

⁴⁷⁾ АМ, ф. АСНОМ, к. 2.

редовните судови, Законопроектот за организацијата на Поверенството за правосудството, Законопроектот за законодавството во Федерална Македонија и веќе спомнатиот Законопроект за привремено регулирање на наемните односи⁴⁸⁾.

Набргу по организационото поставување на Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ, врз база на искуствата од НКОЈ како и од сопствените искуства и потреби во Македонија, Президиумот на АСНОМ, на својата седница од 2—3 септември доста опстојно расправаше за проблемите на организирањето на просветата во Македонија⁴⁹⁾. На оваа седница, по предлог на повереникот за просвета се расправаше за наставниот план за средната настава во траење од 3 години. Исто така, беше предложено да се оформи еден научен институт, за што се дискутираше уште на Првото заседание на АСНОМ. Се расправаше и за натамошното организирање на поверенството за просвета. Во обемната дискусија по овие прашања, како и по други прашања, најнапред беше укажано на воспитниот аспект на образованието во Македонија, а тоа произлегува од самата констатација дека „просветната политика треба да има за цел да ги воспита младите и да ги подигне во нови граѓани“.

Со оглед на просветната заостанатост во Македонија, што беше резултат на повеќе причини, Поверенството посебно ја потенцира потребата од ангажирањето на НОО во организирањето на просветата. Во овој контекст беше разгледано и прашањето за просветниот кадар. Имено, колку почетокот на учебната година сè повеќе се приближуваше, овој проблем стануваше сè поактуелен. За таа цел се укажуваше на можноста да се ангажираат млади снаги, односно да се ангажираат ученици од завршните класови на средните училишта, па дури и такви кадри кои немаат завршено училиште, но се погодни за обавување на основната настава со учениците или пак со возрасните.

По исцрпната дискусија што се водеше за работата на Поверенството за просвета, како и за организирањето на просветата во целина, Президиумот на АСНОМ ги усвои следните заклучоци:

- а) Средната настава да трае пет години;
- б) Да се отвори учителска школа и Институт;
- в) да се организираат анафалбетски курсеви;
- г) Да се проучи прашањето за отварање на универзитет,

за што да се побара мислење и од Националниот комитет за ослободувањето на Југославија⁵⁰⁾.

⁴⁸⁾ Зб. АСНОМ, с. 631—635.

⁴⁹⁾ Истото, с. 351—356.

⁵⁰⁾ Истото, с. 353.

Президиумот на АСНОМ оценуваше дека за почетокот на учебната година актуелен е проблемот од недостаток на учебници на македонски јазик. Во таа насока, секако, најактуелно беше прашањето за букварот, што беше во мошне тесна врска со работата на формираната комисија за утврдување на јазикот. Поради тоа беа усвоени „Напатствија за унификација на македонскиот јазик“.

Бидејќи равноправноста на народите и народностите беше прашање по кое КПЈ имаше јасен став оправдано се поставуваше и прашањето за јазиците на југословенските народи. Затоа, преовлада мислењето да се изучува, покрај македонскиот и еден од јазиците на југословенските народи⁵¹⁾.

Со оглед на историското минато на македонскиот народ и улогата на црквата во подигнувањето на просветно-културниот живот во минатото, Президиумот го актуелизира и прашањето на веронауката која, во овие и вакви околности, не можеше веднаш да биде исфрлена. Нужни беа некои решенија со кои не би се побрзало во еден или друг правец, а тоа се најде во одлуката, верското учење да остане како факултативен предмет, но само за учениците од основната настава и во нејзиниот состав, а не како посебно наставна содржина⁵²⁾.

Кон крајот на септември 1944 година, Президиумот на АСНОМ, односно неговото Поверенство за просвета, презеде по-конкретни чекори за организирање на просветата на Македонија. Во ова време, кога завршните операции за ослободувањето на земјата беа во полн ек, настојуваше да го поттикне и на таму да го забрза започнатиот процес во отворањето на нови училишта на слободните територии што постојано се создаваа. Покрај испраќањето на своите инструктори на теренот, Поверенството ја обавуваше неопходната преписка со Обласните народноослободителни одбори, кој што прераснуваа во носители на оваа активност во областите.

За премавнување на големата неписменост наследена од минатото и зголемена во период на четиригодишната борба, посебно внимание им се посвети на отворањето на алфаветските курсеви. Така во едно писмо на Поверенството до обласните НОО во Македонија се даваат детални инструкции за наставна работа, а се посочува и привремената азбука⁵³⁾.

Оценувајќи дека постојат поволни услови и за натамошно интензивирање на отворање училишта во Македонија, Президиумот на АСНОМ и неговото Поверенство за просвета, во времето кога нивното седиште се наоѓаше во Горно Врановци, Ве-

⁵¹⁾ Истото.

⁵²⁾ Истото.

⁵³⁾ Зб. АСНОМ, с. 642.

лешко, бараше од трите обласни народноослободителни одбори (Скопски, Битолски и Штипски), да се преземат сите неопходни и можни мерки за тоа. Се констатира дека времето за отварање училишта е доста напреднато и е нужно отворање на училиштата. Посебно би требало да се истакне податокот што Поверенството за просвета се осврнува на воспитниот аспект истакнувајќи дека „училишната младина е оставена сама на себе“⁵⁴).

Со оглед на специфичните услови во однос на просветната дејност во Македонија до пред војната, како и за време на војната, нејзиниот организационен карактер, веднаш по ослободувањето на одделните територии наидувааше и на други тешкотии. Една од нив беше недостатокот на учителски кадар. За надминување на оваа тешкотија, Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ ги покани сите студенти и ученици со завршен VI, VII и VIII клас, кои не се наоѓаа во војска, доброволно да пристапат за вршење на учителска служба⁵⁵). Освен тоа, презеде чекори и пред воените власти со цел да се демобилизираат одделни познати и афирмирани просветни работници, кои би се вклучиле во таканаречениот втор фронт на борбата за подигнување на културно-просветното ниво на нацијата. На обласните народноослободителни одбори им беше препорачано, онаму каде што постојат услови за отворање на училишта, а нема квалификуван учителски кадар, да се обрнат до штабовите на соодветните области и зони за да се изврши ослободување на таквите кадрови.

За подобрување на фондот на квалификуваниот наставен кадар, по иницијатива на Поверенството за просвета, Президиумот на АСНОМ презеде и други мерки. Од обласните на НОО беше побарано точно да се утврди евиденцијата на кадарот. За таа цел беше пропишан посебен формулар со следниве податоци: име и презиме на учителот, каде е роден, што завршил и каде завршил, каде служел до сега и колку години на учителска служба има. Истовремено се бараше и податок за тоа каде почнале да работат училиштата, со колку одделенија, со колку ученици и со колку учители. На база на добиените податоци, Поверенството иницира организирање на учителски курсеви во поголемите градови низ републиката. Нив ги посетуваа студенти со завршен VI клас на гимназијата. Низ нив поминаа 2.000 курсисти, кои по завршувањето на курсот беа испратени на работа на различни места каде што за тоа се чувствуваа потреба⁵⁶).

⁵⁴) Исто, с. 643.

⁵⁵) АМ, ф. АСНОМ, к. 4, документ без нумерација.

⁵⁶) Истото.

Во однос на наставниот кадар за изведување на наставата на народностите, Президиумот на АСНОМ правеше напори и во оваа сфера да се почитува нужната равноправност и настојуваше да се организира настава и на нивните јазици. Во врска со тоа во еден документ се нагласува: „Би било праведно и редно, што ќе одговара на демократските идеи на македонскиот народен покрет, ако се отворат една или две школи и за турските деца во кои ќе учат на свој јазик и писмо. Учители за тоа има меѓу просветните Турци во градот (се мисли на градот Скопје — Н. В.)⁵⁷⁾. Меѓутоа, нормално беше дека таквите училишта не можеше брзо да се отворат, бидејќи и покрај настојувањата, таквиот наставен кадар потешко се обезбедуваше. Од друга страна, Поверенството за просвета не го запостави и прашањето за обезбедување на наставен кадар за работа со децата на оној дел од македонскиот народ што остана во етичките граници на Албанија. За таа цел, Поверенството за просвета испрати 9 учители во Албанија кои изведуваа настава на македонски јазик⁵⁸⁾.

Како се приближуваше денот на конечното ослободување на земјата и условите за организирање на школството и просветниот живот стануваа сè поповолни, Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ, кон крајот на октомври, кога веќе добар дел од земјата беше ослободен, оценуваше дека нема оправдување што на одделни места сè уште не се пристапило кон отворање, барем на основните училишта⁵⁹⁾.

Иако организирањето на основните училишта беше основната преокупација на органите на народната власт, сепак не беше запоставено и прашањето за организирање на средните училишта. За таа цел есента 1944 година беа најнапред извршени основните подготовки, а до крајот на годината и почетокот на идната година беа отворени и неколку средни училишта. Така беа отворени гимназии во Скопје, Битола, Штип, Куманово, Прилеп, Струмица, Тетово, Велес и Охрид. Во Скопје беше отворена и музичка академија, учителска школа и уметничка школа. Меѓутоа, и во нивната работа се почувствува проблемот од недостиг на учебници. Тоа особено беше чувствително во наставата во македонските училишта, Поверенството за просвета та азбука, но уште многу требаше да се работи на утврдување на многубројните граматички форми и правила, односно утврдувањето на литературниот јазик во целина. Согледувајќи ја сериозноста на прашањето, Поверенството за просвета направи напори, барем во извесни рамки, да ја насочи работата на овој наставен предмет⁶⁰⁾.

⁵⁷⁾ АМ, ф. АСНОМ, к. 2, документ без нумерација.

⁵⁸⁾ АМ, ф. АСНОМ, к. 4, документ, без нумерација.

⁵⁹⁾ АМ, ф. АСНОМ, к. 4, документ без нумерација.

⁶⁰⁾ Истото.

Врз какви принципи понатаму ќе биде организирана наставата аво македонските училишта, Поверенството за просвета подготвуваше детален план, а беше предвидено да се побара мислење и од Националниот комитет за ослободување на Југославија⁶¹). Во тој контекст значајно беше и прашањето за учебници. За прво време тие беа побарани од странство. Така и покрај огромните тешкотии, со напорите на Президиумот на АСНОМ, Поверенството за народна просвета и народноослободителните одбори наставната работа беше успешно организирана.

Во дејноста на Президиумот на АСНОМ и Поверенството за социјална политика, народно здравје и исхрана беше присутен и проблемот на здравството и социјалната политика. Покрај решенијата за воведување бесплатна здравствена служба и отворање на аптекарска служба⁶²), Президиумот, односно Поверенството се ангажираа и за други прашања од општ интерес, како на пример евидентирање и ангажирање на лекарски и друг медицински кадар, а донесе и привремено решение за регулирање на надниците, работеше на проблемот на осигурувањето и слично⁶³).

Без подетално да се набројуваат активностите на Президиумот на АСНОМ и на неговите поверенства, може да се заклучи дека тие во периодот меѓу двете заседанија, односно меѓу Првото и Второто заседание на АСНОМ (Првото вонредно), кога уште во Македонија се воде завршните операции за конечното ослободување, разви широка дејност за регулирање на стопанскиот живот како и на општествените дејности на окупираната и на слободната територија. Таа дејност е дотолку позначајна што е остварена во еден исклучително значаен период кога се утврдуваа основите на нашиот општествено-економски развој. На Второто заседание на АСНОМ (28—30.XII 1944) со посебен акт беше одобрена работата на Президиумот на АСНОМ меѓу двете заседанија⁶⁴), со што практично се санкционира целокупната негова активност. Тоа беше потврда и признание за успешното извршување на задачите што му ги постави Првото заседание на АСНОМ.

⁶¹) АМ, ф. АСНОМ, к. 2.

⁶²) Зб. АСНОМ, с. 359 и 363.

⁶³) АМ, ф. АСНОМ, к. 4, документ без нумерација.

⁶⁴) АМ, ф. АСНОМ, к. 1, документ ненумериран.

THE ACTIVITY OF THE PRESIDUM OF ASNOM BETWEEN
THE FIRST AND SECOND SESSION OF ASNOM

S u m m a r y

After organization of the Presidium of ASNOM as an organ of authority in the system of people's authority at the First session of ASNOM, the Presidium developed extensive legislative, executive and other activities. It accomplished many legislative acts regulating the question for the further building of the people's liberation committees for settlement of the economy, social activities and offices in the country.

However, special attention had to be paid to the Presidium's political activity and its political and representative role in this period when ASNOM was not meeting regularly. All this activity was acknowledged at the second session of ASNOM.